

# เพลงดนตรี ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดวชิรญาณ

MUSIC IN KHUN CHANG KHUN PHAEN LITERATURE  
BY VAJIRAYANA LIBRARY VERSION

สนอง คลังพระศรี\*  
Sanong Klangprasri\*

## บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ นำเสนอเพลงดนตรีที่ปรากฏในหนังสือเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ (ฉบับชำระใหม่) โดยมีวัตถุประสงค์ให้นักดนตรีไทยได้เข้ามาอ่าน เพื่อให้เข้าใจถึงสาระสำคัญของเพลงดนตรีจากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ในฐานะดุริยวรรณกรรมเพลงไทย และสารคดีเพื่อการอ้างอิงเชิงวิชาการ เนื้อหาในบทความประกอบด้วย (1) สารัตถะแห่งการขับเสภา (2) เพลงดนตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

จากการศึกษาข้อมูล พบว่า ขุนช้างขุนแผน เดิมเป็นนิทานอิงพระราชพงศาวดารสมัยอยุธยา ที่คน ชาวหรือเจ้าพนักงานที่เรียกว่า “เสภา” กรมพระสุรัสวดี นำมาเล่าขยายเป็นนิทานคำกลอน เพื่อขับลำนำเข้าจังหวะขยับ “กรับคู่” (ข้างละคู่) กลายเป็นแบบแผน “การขับเสภา” ในเวลาต่อมา ภายหลังได้มีการแต่งเติมขึ้นใหม่อีกหลายตอนหลายสำนวน โดยเฉพาะช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ได้นำบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมาร้องส่งให้วงขับพาทย์บรรเลงรับ เกิดแบบแผนและการบรรเลง “วงขับพาทย์เสภา” และนิยมนำบทเสภาไปบรรจุกำเองขับร้อง เฉพาะที่พบในฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ จำนวน 73 บทร้อง/บทเพลง นอกจากนี้ ในแต่ละตอนยังพบสาระเพลงดนตรีอื่น ๆ สามารถใช้เป็นหลักฐานอ้างอิง เพื่อขยายมุมมองด้านการศึกษาดนตรีไทยให้กว้างขวางและลุ่มลึกมากยิ่งขึ้นได้

**คำสำคัญ :** ขุนช้างขุนแผน/ เสภา/ ขับเสภา/ เพลงดนตรี/ ดนตรีไทย

\* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ms\_kaen@hotmail.com

\* Assistant Professor, College of Music, Mahidol University, ms\_kaen@hotmail.com

## Abstract

This article presents the music that appears in the Sepha Ballad book of “Khun Chang Khun Phaen” (Vajirayana Library edition/Revised edition). It is intended for Thai musicians to have a better understanding of the essence of the music in Khun Chang Khun Phaen from the perspectives of a Thai musical historian and provides music content for academic reference. The article’s contents consist of: (1) the essence of reciting a Thai musical verse; (2) the musical songs of Khun Chang Khun Phaen.

The study found that, originally, Khun Chang Khun Phaen is a Thai folk tale based on the annals of the Ayutthaya period which is later called “Sepha” by the officials. Krom Phra Surasawadi recited it into a fairy tale story that was sung along with the rhythm of “Krap Khu” (Both hands playing a pair of wooden sticks). This became a pattern of reciting “Sepha ballad,” after which several episodes of Khun Chang Khun Phaen were added. During the reign of King Buddhalertla Naphalai (King Rama II), the story of Khun Chang Khun Phaen was recited with the Pipat ensemble. This marked the Formation of “Pipat Sepha Ballad Band” and the popularization of singing the verse to the melody, as evident in the total of 73 lyrics/songs in the Vajirayana Library edition. Furthermore, in each episode, there are other musical contents which can be used as a reference to expanding the perspective of Thai music to be broad and more profound.

**Keywords:** Khun Chang Khun Phaen/ Sepha Ballad/ Reciting Sepha/ Musical Song/  
Thai Music

## บทนำ

ความไพเราะของเพลงไทย นอกจากทำนองอันวิจิตรของเครื่องดนตรีแล้ว บทกลอนที่นำมาใช้ขับร้อง นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งที่ช่วยให้บทเพลงนั้น ๆ มีสาระความหมายเสริมส่งอารมณ์เพลงให้เกิดสัญลักษณ์ (Sign) ในทางอัตลักษณ์ (Identity) ที่ผู้ฟังสามารถจดจำบทเพลงที่ตนนิยมได้ การเลือกสรรบทกลอนที่นำมา บรรจุเป็นบทร้องจึงสะท้อนฐานคิดหรือภูมิปัญญาของผู้ประพันธ์ ทั้งยังสะท้อนกระแสนิยม (Trend) ของสังคมในยุคสมัยหนึ่ง ว่ามุ่งไปยังเนื้อหาเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือไม่ จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า บทร้องเพลงไทยส่วน มากนิยมนำบทกลอนจากวรรณคดี อาทิ พระราชนิพนธ์ กาพย์ กลอน รามเกียรติ์ อุณรุท อิเหนา พระลอ สามก๊ก นิราชา ชาคริต เงาะป่า พระร่วง ขุนช้างขุนแผน ฯลฯ มาบรรจุทำนองเพื่อใช้ขับร้อง จึงกล่าวได้ว่า ดนตรีกับวรรณคดี มีความเกี่ยวข้องยากที่จะแยกออกจากกันได้ การศึกษาวรรณคดีจึงเป็นอีกทางหนึ่งที่จะช่วยเติมเต็มองค์ความรู้ ให้แก่ดนตรีไทย โดยเฉพาะถ้อยคำเกี่ยวกับเพลงดนตรีที่สอดแทรกในวรรณคดี นับว่าช่วยขยายโลกทัศน์และ ใช้เป็นหลักฐานทางวิชาการได้อย่างดียิ่ง

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน นับเป็นวรรณคดีเรื่องเอก ที่ครุดนตรีไทยนิยมนำมาบรรจุกำเองขับร้องจำนวนมาก และเรียกเป็นการเฉพาะว่า “บทเพลงประเภทเสภา” แต่ทว่าการเรียนการสอนดนตรีไทยปัจจุบันมักมุ่งเน้นการปฏิบัติเพลงแบบแยกส่วน คือผู้ร้องอาจทราบความหมายหรือที่มาเฉพาะบทร้อง ส่วนผู้บรรเลงอาจมุ่งเน้นการปฏิบัติทำนองเพลงเป็นด้านหลัก การเชื่อมโยงองค์ความรู้ในเชิงดุริยวรรณกรรมเพลงไทย (Music Literature of Thai Music) จึงเข้าไม่ถึงความเป็นหนึ่ง (Unique) ของบทเพลงนั้น ๆ เฉพาะอย่างยิ่งการละเลยการอ่านหรือสืบค้นที่มาที่ไปของบทร้อง ว่าต้นบทเดิมนั้น ผู้ประพันธ์บรรยายบริบทของบทกลอนไว้ว่าอย่างไร นับว่ามีผลต่อความรู้ความเข้าใจและการตีความบทเพลงตามสาระของวรรณคดี ทำให้การปฏิบัติและวิชาการความรู้ด้านดุริยวรรณกรรมเพลงไทยไม่สอดคล้องรับกัน ด้วยขาดอารมณ์จินตนาการเชิงศิลปะลึกซึ้ง อันเป็นเป้าหมายสำคัญของดนตรีไทยในระดับชั้นเอก (Classical Music)

บทความนี้ จึงมุ่งเน้นให้ผู้อ่านได้รู้จักเพลงดนตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนในทุกแง่มุม โดยใช้แนวคิดทฤษฎีโครงสร้างนิยม (Structuralism) ซึ่งเน้นความสัมพันธ์เชิงคู่แย้งและเชิงเทียบเคียงในการวิเคราะห์<sup>1</sup> เพื่อแสดงให้เห็นว่า ด้วยลีลาเนื้อหากว่าอย่างมีวรรจรส สนุกจับใจคน ยิ่งกว่าเรื่องนิทานอื่น ๆ ทั้งสิ้น<sup>2</sup> นั้นเอง เสภาเรื่องนี้จึงถูกนำไปบรรจุกำเองเพื่อใช้ขับร้องอย่างแพร่หลาย อีกทั้งนัยแห่งเสียงหรือถ้อยคำเกี่ยวกับเพลงดนตรีที่ผู้ประพันธ์สอดแทรกไว้ในแต่ละตอน ยังช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจถึงบรรยากาศเนื้อหาหรือเรื่องราวของดนตรีกับสังคมว่าดำรงอยู่อย่างไร ทั้งในเชิงบทบาทหน้าที่และการนำไปใช้ในแต่ละสถานการณ์ นับว่ามีคุณค่าอย่างยิ่งทั้งด้านวรรณศิลป์และดุริยางคศิลป์ ควรอ่านศึกษาเพื่อเสริมสารัตถะวิชาการดนตรีไทยให้เป็นไปในทางกว้างขวางและลุ่มลึก เจริญออกงามมากยิ่งขึ้น

## สารัตถะแห่งการขับเสภา

### คำขับ/คำคล้องจองเสรี

“ขับ” คำไทย-ลาว พบในพงศาวดารล้านช้าง “เสพลำคำขับ” จารึกพ่อขุนรามคำแหง สมัยสุโขทัย พบคำว่า “ดั่งคังกลอง ด้วยเสียงพาดเสียงพิณ เสียงเลื่อนเสียงขับ” ในไตรภูมิภคาของพญาสิทธิไทย ระบุว่า “จึงขับเสพลำแลพ็อนรำระบำด้วยคนธรรมนั้น” คำว่า ขับ จึงเป็นคำกริยานำหน้า อาทิ “ขับลำ” (ภาคอีสาน) “ขับซอ” (ภาคเหนือ) “ขับร้อง” (ภาคกลาง) “ขับบท” (ภาคใต้) หมายถึง การเปล่งเสียงเคลื่อนที่ด้วยคำคล้องจองเสรี ถ้อยจังหวะถ้อยคำและระดับเสียงสูง-ต่ำเป็นหลัก<sup>3</sup> ซึ่งต่อมาพัฒนาเป็นแบบแผนสัมผัส เช่น ร่าย โคลง กาพย์ กลอน ฯลฯ

### ขับอ่าน/อ่านหนังสือ : วรรณกรรมชาวด

ขับ แต่เดิมเป็น “คำต้นกลอนสด” ด้วยไหวพริบปฏิภาณ ถือเป็นวรรณกรรม “มุขปาฐะ” (Oral Literature) จนเมื่อมีการคิดประดิษฐ์ตัวอักษร เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนถ้อยคำเสียงพูด โดยเฉพาะเนื่องในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จึงเกิดนวัตกรรม “หนังสือ” นำมาใช้ “อ่าน” (สวด/เทศน์) แทนการจำคำพูด

<sup>1</sup> ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, “โครงสร้างนิยม กับไวยากรณ์ของเรื่องเล่า,” ใน *ทฤษฎีกับการวิจารณ์ศิลปะ : ทศนะของนักวิชาการไทย*, บรรณาธิการโดย รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (ปทุมธานี : นาค, 2560), 480.

<sup>2</sup> *ขุนช้าง ขุนแผน (ฉบับชำระใหม่)* (กรุงเทพฯ : แสงดาว, 2559), 26.

<sup>3</sup> สุนทรีย วังเขต, *ขับเสภา มาจากไหน?* (นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2558), 51.

สามารถบันทึกเพื่ออ่านเรื่องยาวหรืออ่านเป็นตอน ๆ ได้ ทั้งยังช่วยพัฒนาการอ่านให้มีทำนองวิจิตรมากขึ้น อาทิ เทศน์มหาเวสสันดรชาดก หรือลำ/แหล่มหาชาติ การสวดพระอภิธรรม พระมาลัยคำหลวง พระมาลัยกลอนสวด และรูปแบบประเพณีดังกล่าวได้แพร่สู่สังคมชาวบ้าน ผ่านช่องทางการปรับเปลี่ยนเป็นมหรสพสมโภชในงานพิธี เช่น พิธีโกนจุก พิธีแต่งงาน และพิธีกรรมความตาย กระทั่งเสริมแต่งเป็นมหรสพทั่วไป มีทั้งต้นและอ่านท่อง ทั้งในด้านวรรณกรรมดนตรี (Music Literature) การดนตรีและการแสดง (Music and Performing Art)

การขับ/อ่าน คือ บทบาทของผู้ชายเป็นด้านหลัก ดังพบรายชื่อผู้มีชื่อเสียงด้านการขับร้องและการประพันธ์ เช่น ดอกสร้อย สักวา เห่ ขับ อ่านหนังสือ แหล่ สวด ขับร้องเพลงไทย และเสภา ล้วนแต่มีความสัมพันธ์กับวงการแหล่เทศน์และสวดคฤหัสถ์ เช่น ครูแจ้ง (หลังวัดระฆัง) หลวงพิศณุเสนี (ทองอยู่/หลวงเพ็ชรดล) จำเริญผยองยิ่ง (โคม) หลวงพิศณุเสนี (กล่อม การะเวก) นายเจิม มหาพน นายขวาน นายดำ ขุนลิขิตสุนทรการ (หยิน มฤคเวศ) หลวงกล่อมโกศลศัพท์ (จอน สุนทรเทศ) หลวงเพราะสำเนียง (ศุข ศุขวาที) และนายไต้ เหมรำไพ เป็นต้น<sup>4</sup>

กล่าวเฉพาะเสภา มีข้อสังเกตจากการศึกษาแผ่นเสียงเก่าและครูเสภารุ่นเก่า<sup>5</sup> เห็นได้ชัดว่า ทางขับเสภาในยุครัชกาลที่ 5 ไกลแหล่มาก แล้วก็ค่อย ๆ พัฒนาห่างจากแหล่ อ่อนหวานคมคายใกล้การร้องมากขึ้น แต่ยังมีจังหวะเสรีเป็นการขับอย่างชัดเจน

### ขับเสภา มาจากไหน

สุจิตต์ วงษ์เทศ<sup>6</sup> กล่าวว่า ขับเสภาอยู่ที่นี้ ไม่ได้มาจากไหน ไม่ได้มาจากอินเดีย เพราะประเพณีขับลำเป็นทำนอง คือรากเหง้าของเครือญาติชาติพันธุ์ตระกูลภาษาไทย-ลาว (บางที่เรียกตระกูลภาษาไทย-กะได) ที่มีหลักแหล่งอยู่บริเวณลุ่มน้ำโขง ลุ่มน้ำเจ้าพระยา และดินแดนต่อเนื่อง

### ที่มาของคำว่า “เสภา”

สุจิตต์ วงษ์เทศ<sup>7</sup> อธิบายว่า “เสภา” มาจากคำสันสกฤตว่า “เสวา” หมายถึง ชาวพนักงานที่ทำงานรับใช้พระราชารหรือเจ้านาย แต่ไม่ใช่ตีกับขับเสภาอย่างที่เข้าใจทุกวันนี้

เสวา (น.) การปฏิบัติ หรืองานรับใช้ การบูชา; service, worship.

เสวา ในภาษาสันสกฤต พวกเบงกอลออกเสียงเป็น เสบา (อ่านว่า เส-บา) คล้ายเสภาในภาษาไทย หากเสปามาจากเสวา ก็น่าจะผ่านเข้ามาถึงไทยทางเบงกอล

มนตรี ตราโมท<sup>8</sup> กล่าวว่า เราได้แบบแผนจากอินเดีย โดยอ้างถึงพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในหนังสือตำนานเสภา<sup>9</sup> ว่า เสภา มาจากคำว่า “เสวา” และ

<sup>4</sup> สนอง คลังพระศรี, “อ่านหนังสือ : เพลงขับในพิธีกรรมความตายสู่มิติบันเทิงของชีวิต,” ใน *สุริยวาทิต*, บรรณาธิการโดย พิษชาณัฐ ตูจันดา (นนทบุรี : หินทรายการพิมพ์, 2561), 32-39.

<sup>5</sup> ถาวร สิกขโกศล และศิริ วิชเวช, *เสภา เสนาะคำหวาน* (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543), 20.

<sup>6</sup> สุจิตต์ วงษ์เทศ, *ขับเสภา มาจากไหน?* (นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2558), 16.

<sup>7</sup> สุจิตต์ วงษ์เทศ, *ขับเสภา มาจากไหน?* (นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2558), 24-27.

<sup>8</sup> สุจิตต์ วงษ์เทศ, *ขับเสภา มาจากไหน?* (นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2558), 26.

<sup>9</sup> ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, *ตำนานเสภา* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาภูมิภววิทยาลัย, 2497), 2-3.

“เสวากากู” ภาษาสันสกฤต และภาษาของชาวเมืองมัทราชฐร์ อินเดียได้ ว่า “เศรว” หรือ “หริเศรว” หมายถึง การสวดบูชาพระเป็นเจ้าหรือเทวดาองค์หนึ่งองค์ใด

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช<sup>10</sup> กล่าวว่า สมัยต้นรัตนโกสินทร์ คำว่า เสภา แปลว่า “คุก” โดยมีหลักฐานแสดงถึงคุก ได้แก่ กลอนที่ว่า “จะไหว้ตาครูหเร่ชอบเฮฮา พันรักษาราดรีติขยัน” ในทำเนียบข้าราชการชั้นพะท่ามระง หรือหัวหน้าผู้คุมในคุก มีอยู่สองตำแหน่ง มีบรรดาศักดิ์ชั้นพันและราชทินนามว่า พันพิทักษ์ทิวา 1 และพันรักษาราดรีอีก 1 คน

จากที่กล่าวมาทั้งหมด ผู้เขียนมีความเห็นคล้ายตาม สุจิตต์ วงษ์เทศ ที่กล่าวว่า เสภา มาจากคำสันสกฤตว่า เสวา หมายถึง ชาวพนักงานที่ทำงานรับใช้พระราชหรือเจ้านาย แต่ทว่าผู้เขียนมีความเห็นเพิ่มเติมว่า ชาวพนักงานในความหมาย เสภา น่าจะหมายถึง ชาวพนักงานในหน่วยงานเฉพาะ กล่าวคือ

เสภา หมายถึง คน ชาว หรือเจ้าพนักงาน กรมพระสุรัสวดี อันเกี่ยวเนื่องกับคนโทษ คดีความ หรือบัญชีกำลังคน เนื่องจากพบคำว่า “เสภา” ปรากฏในพระราชกำหนดเก่า ความว่า

“กฎให้แก่พระสุรัสวดี ช้าย ขวา ใน นอก ให้กฎหมายบอกแก่เจ้าพญาแลพญาพระหลวงเมืองเจ้าราชินิกุลขุนหมื่นมหาดเลกชาวที่พันทนายตัว 4 แลนายตำรวจและนายรองภูตาศเสมียรผู้คุมซึ่งพิจารณาความทั้งปวง...แลพันพิทักษ์ทิวาพันรักษาราดรีราชมันกรมวัง...แลขุนศรีคงยศพนักงานคนโทษชาวเสภาคลังในแลขุนคงยศพนักงานคนโทษคลังราชการ ขุนพิบุรณนาวาซึ่งเปนพนักงานคนโทษเสภาวังไชย...ขุนศรีคงยศเสภาคลังใน ขุนคงยศเสภาคลังราชการขุนพิบุรณนาวาเสภาวังไชย...แลไพร่เบนโทษมีรับสั่งให้ส่งไปจำไว้เสภาเรียกเอาค่าลดเปนเงิน...ได้แก่ขุนศรีคงยศ...ได้แก่เสมียรชาวเสภากันเปนเงิน...แลเสภาคลังราชการคลังวังไชยได้ค่าลดเหมือนกันแต่ก่อน...”<sup>11</sup>

เหตุที่กล่าวว่า “เสภา” หมายถึง คน ชาว หรือเจ้าพนักงาน กรมพระสุรัสวดีโดยเฉพาะ เนื่องจากในกรมอื่น เช่น ท้าวนางพระสนม ในกฎหมายตราสามดวง<sup>12</sup> ใช้คำว่า “ชาว” เช่น ชาวพระคลัง ในกรมพระคลังมหาสมบัติ พบคำว่า “พนักงาน” เช่น พนักงานเงินเลว พนักงานทองเลว<sup>13</sup> แต่คำว่า “เสภา” ปรากฏเฉพาะกรมพระสุรัสวดี

ที่สังเกตเพิ่มเติม ก็คือ ถ้อยคำในพระราชกำหนดเก่า ความว่า “...แลพันพิทักษ์ทิวาพันรักษาราดรีราชมันกรมวัง...” สอดคล้องกับความเห็นของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่อ้างถึงคำไหว้ครูเสภาท่านหนึ่งที่มีตำแหน่ง “พันรักษาราดรี” คือ “พันรักษาราดรีติขยัน” ซึ่งเป็นตำแหน่ง “ราชมัน” หรือ “ราชมันล” หมายถึง เจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่ทำโทษคน<sup>14</sup> แต่ทว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ แปลคำ “เสภา” ว่า “คุก”

<sup>10</sup> สุจิตต์ วงษ์เทศ, *ขับเสภา มาจากไหน?* (นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2558), 27.

<sup>11</sup> *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5* (พระนคร : ศุภสภา, 2506), 45-54.

<sup>12</sup> *กฎหมายตราสามดวง ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่ เล่ม 1* (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2548), 120.

<sup>13</sup> *กฎหมายตราสามดวง ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่ เล่ม 1* (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2548), 160.

<sup>14</sup> “ราชมันล,” ราชบัณฑิตยสถาน, บันทึกข้อมูลเมื่อ 8 กรกฎาคม 2565, <https://dictionary.sanook.com>.



บทบาทหน้าที่ของกรมพระสุรัสวดี สมัยอยุธยา เป็นกรมใหญ่สังกัดฝ่ายพลเรือน ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ มีหน้าที่ทำทะเบียนหรือบัญชีคนในพระราชอาณาจักรและรักษาบัญชีเพื่อกำกับการเบิกจ่ายเกณฑ์กำลังคนทั้งฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน เร่งรัดการเก็บส่วยและเงินแทนการเกณฑ์ คัดสำเนากฎหมายและประกาศทางราชการแจกจ่ายให้ทุกกรมทราบบ รวมทั้งพิจารณาคดีความที่เกี่ยวกับการแบ่งสังกัดหมวดหมู่ไพร่พล<sup>15</sup>

### เสภา หมายถึง คน ชาว หรือเจ้าพนักงาน กรมพระสุรัสวดี

ระยะแรกพบคำว่า “เสภาดนตรี” ในพระราชขุณีกิจ สมัยอยุธยา กำหนดไว้ว่า “6 ทู่มเบิกเสภาดนตรี 7 ทู่มเบิกนิยาย”<sup>16</sup> น่าจะหมายถึง คน ชาว หรือเจ้าพนักงานดนตรีผู้หญิง กรมพระสุรัสวดี ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นเสภาคดีความ หากแต่เป็นเสภาตามธรรมเนียมประเพณีพราหมณ์ตามคัมภีร์มनुธรรมศาสตร์ เพราะศาลหลวง (กรมพระสุรัสวดี) เกือบจะเป็นพราหมณ์ทั้งหมด<sup>17</sup>

คำว่า “เสภาดนตรี” และ “เสภามโหรี” สุนทรภู่<sup>18</sup> อธิบายว่า เสภาดนตรี หมายถึง วงบรรเลงขับลำนำยอพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดิน ส่วน เสภามโหรี หมายถึง วงบรรเลงร้องเนื้อเต็มเชิงสังวาสด้วยกลอนเพลงเล่านิทาน มีนิยาย

อย่างไรก็ดี ผู้เขียนยังคงเห็นว่า เสภา โดยนัยทั้งดนตรีและมโหรี หมายถึง คน ชาว หรือเจ้าพนักงานดนตรีผู้หญิงประจำราชสำนัก ขับลำทำเพลง ตามบทบาทหน้าที่เกี่ยวเนื่องกับกรมพระสุรัสวดี ผู้เบิกจ่ายเจ้าพนักงานกำลังคนไปยังสังกัดหมวดหมู่ต่าง ๆ

การพบคำว่า “แต่ก่อนเคยฟังแต่เสภา” ในบทละครเรื่องนางมโนราห์<sup>19</sup> จึงอาจหมายถึงการฟังดนตรีบรรเลงในวัง ไม่ได้หมายถึงการขับเสภาเล่านิทานอย่างขุนช้างขุนแผน ทั้งมีการระบุชนิดของวงดนตรีในบทละครเรื่องสังข์ทอง<sup>20</sup> ว่า “เสภามโหรี” ความว่า “เวียนเอยเวียนเทียน ให้เวียนแต่ซ้ายมาขวา รับส่งต่อกันเป็นหลั่นมา เสภามโหรีมีไป”

ดังนั้น เสภา ที่ปรากฏในพระราชขุณีกิจ น่าจะหมายถึง คน ชาว หรือเจ้าพนักงานผู้หญิง กรมพระสุรัสวดี ทำหน้าที่ขับลำบรรเลงเพลงดนตรี/มโหรี ประเภทเครื่องสาย เครื่องเป่า อาจมีเครื่องจังหวะ เป็นหลัก

### เสภา ในความหมายการขับเล่านิทานคำกลอน น่าจะมาพร้อมกับเรื่องขุนช้างขุนแผน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ<sup>21</sup> นิพนธ์ไว้ว่า “ประเพณีการขับเสภา มีแต่ครั้งกรุงเก่า แต่จะมีขึ้นเมื่อใด แลเหตุใดจึงเอาเรื่องขุนช้างขุนแผนมาแต่งเป็นกลอนขับเสภา ทั้ง 2 ข้อนี้ยังไม่พออธิบายปรากฏเป็นแน่ชัด”

<sup>15</sup> “กรมพระสุรัสวดี,” ราชบัณฑิตยสถาน, บันทึกข้อมูลเมื่อ 8 กรกฎาคม 2565, <http://legacy.orst.go.th>.

<sup>16</sup> “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก,” ใน *กฎหมายไทยโบราณ ฉบับเฉลิมพระเกียรติ 1*, บรรณาธิการโดย วินัย พงศ์ศรีเพียร (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2548), 145.

<sup>17</sup> สุนทรภู่ วงษ์เทศ, *ขุนช้าง ขุนแผน แสนสนุก* (กรุงเทพฯ : พิมพ์ครั้งที่ 3, 2545), 72.

<sup>18</sup> สุนทรภู่ วงษ์เทศ, *ขับเสภา มาจากไหน?* (นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2558), 32.

<sup>19</sup> กรมศิลปากร, *บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องมโนราห์และสังข์ทอง ฉบับหอสมุดแห่งชาติ*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองรัตน์, 2508), 54.

<sup>20</sup> กรมศิลปากร, *บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องมโนราห์และสังข์ทอง ฉบับหอสมุดแห่งชาติ*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองรัตน์, 2508), 87.

<sup>21</sup> *ขุนช้าง ขุนแผน (ฉบับชำระใหม่)* (กรุงเทพฯ : แสงดาว, 2559), 16.

แต่จากที่ผู้เขียนกล่าวมาข้างต้นว่า เสภา หมายถึง คน ชาว หรือเจ้าพนักงาน กรมพระสุรัสวดี อันเกี่ยวเนื่องกับคนโทษหรือคติความโดยเฉพา พอทำให้เห็นเค้ามูลว่า หลักฐานเรื่องขุนช้างขุนแผนซึ่งปรากฏในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ<sup>22</sup> มีความเห็นว่า “เป็นเรื่องจริง” แต่ทว่า สุจิตต์ วงษ์เทศ กล่าวว่า ขุนช้างขุนแผนเป็นตำนาน ไม่มีตัวตนจริง อีกทั้งไม่เคยพบสมุดข่อยต้นฉบับยุคอยุธยา และขุนช้างขุนแผนในคำให้การชาวกรุงเก่าแทรกอยู่ในเรื่องสมเด็จพระพันวษา ไม่มีตัวละครสำคัญ เช่น ขุนช้างและนางวันทอง ฯลฯ เนื้อหาโครงเรื่องหลักมีอย่างเดียว คือ พระพันวษาโปรดให้ขุนแผนออกจากคุก แล้วยกทัพไปได้เมืองเชียงใหม่ เพราะมีของดีของวิเศษคู่บุญ คือ ดาบฟ้าพินกับม้าสีหมอก<sup>23</sup>

จากคำกล่าวของ สุจิตต์ วงษ์เทศ ที่ว่า พระพันวษาโปรดให้ขุนแผนออกจากคุก แล้วยกทัพไปได้เมืองเชียงใหม่ ผู้เขียนมีความเห็นว่า คำว่า “คุก” เป็นแก่นสำคัญเชื่อมโยงคำว่า “เสภา” ในความหมายถึง คน ชาว หรือเจ้าพนักงาน กรมพระสุรัสวดี ในส่วน “คติความ” (คุก/ผู้ต้องโทษ) กับตำนานบรรพชนในคำให้การชาวกรุงเก่า ที่ถูกนำมาเล่าต่อเติมเป็นนิทานคำกลอน (ถึงตรงนี้น่าจะเป็นบทบาทของผู้ชาย) แล้วเรียกใหม่ว่า “เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน” และเป็นเสภาเรื่องเดียวที่นำมาขับ ดังที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ<sup>24</sup> นิพนธ์ไว้ว่า “ขับเสภา...เนื่องมาจากเล่านิทาน ขับเสภาผัดกับเล่านิทาน แต่เอานิทานมาผูกเป็นกลอน สำเนียงที่เล่าใช้ขับเป็นลำนำ แลขับกันเฉพาะเรื่องขุนช้างขุนแผนเรื่องเดียว”

ทั้งนี้ โครงเรื่องหลักของขุนช้างขุนแผนในทัศนะผู้เขียน มีความเห็นว่า เป็นเรื่องของผู้มีวิชาอาคม (ขุนแผน ดาบฟ้าพิน ม้าสีหมอก) ขุนนางมั่งคั่ง (ขุนช้าง) คติความ (ฟ้องร้อง) การไปรบ (ปล่อยคนคุกออกไปรบ) การต้องอาญาแผ่นดิน (ติดคุก) รักสามเส้า (ขุนช้าง ขุนแผน นางพิม) สัมพันธสวาทแย่งชิง (จากรุ่นสู่รุ่น) การพิจารณาคติความ (พิธีดำน้ำพิสูจน์) สะท้อนคำถามใครผิดใครถูก สุดท้ายวันทองต้องโทษประหารชีวิต ฯลฯ

การพิจารณาคติความ อะไรถูกอะไรผิด ที่เชื่อมโยงถึงคำว่า “เสภา” ยังพบหลักฐานในวรรณกรรมสมุดข่อยโบราณของชาวบ้านจังหวัดตราด ที่นำมาใช้เป็นบทค้นเวลาการแสดง โดยเฉพาะการแสดงลิเก โดยเรียกตัวละคร 2 ฝ่ายที่ประลองปัญญาปุจฉา-วิสัชนา ถ้าม-ตอบ ว่า “เสภา” โดยฝ่ายหนึ่งจะเป็นผู้ตั้งกระทู้คำถาม อีกฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ตอบ ด้วยคำประพันธ์คล้ายกลอน แต่เป็นกลอนแบบชาวบ้าน คือมีความยืดหยุ่นมากทั้งในเรื่องจำนวนคำในวรรคและสัมผัสบ้างไม่สัมผัสบ้าง เพื่อแสดงภูมิรู้ของตน<sup>25</sup>

ด้วยเหตุนี้ การเล่านิทานเรื่องขุนช้างขุนแผน จึงถูกเรียกว่า “เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน” เนื่องด้วยมีที่มาหรือเชื่อมโยงกับบทบาทหน้าที่การพิจารณาคติความของ “เสภา” หมายถึง คน ชาว หรือเจ้าพนักงาน กรมพระสุรัสวดี นั่นเอง

<sup>22</sup> ขุนช้าง ขุนแผน (ฉบับชำระใหม่) (กรุงเทพฯ : แสงดาว, 2559), 17.

<sup>23</sup> สุจิตต์ วงษ์เทศ, *ขับเสภา มาจากไหน?* (นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2558), 96-123.

<sup>24</sup> ขุนช้าง ขุนแผน (ฉบับชำระใหม่) (กรุงเทพฯ : แสงดาว, 2559), 17.

<sup>25</sup> “รู้จัก ‘เสภา’ แนว ‘อิคคิวซังแบบไทย ๆ’ จากสมุดข่อยโบราณที่เมืองตราด,” อภิลักษณ์ เกษมผลกุล, บันทึกข้อมูลเมื่อ 11 กรกฎาคม 2565, [https://www.silpa-mag.com/culture/article\\_64741](https://www.silpa-mag.com/culture/article_64741).

## ต้นพัฒนาการบทเพลงประเภทเสภา และเพลงอัตราสามชั้น

สมัยอยุธยา เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้รับความนิยมมาก เฉพาะอย่างยิ่งการขับลำนำเข้าจังหวะขยับ “กรับข้างละครคู่” กลายเป็นแบบแผน “การขับเสภา” ในเวลาต่อมา สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้มีการแต่งเติมเสริมต่อบทเสภาขึ้นใหม่หลายตอนหลายสำนวน ที่สำคัญคือ ช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ได้นำวงปี่พาทย์มาคั่นระหว่างการขับบท กระทั่งร้องลำส่งให้วงปี่พาทย์บรรเลงรับ เกิดแบบแผนการบรรเลง “วงปี่พาทย์เสภา” เพลงร้องส่งประเภท “เสภา” อัตราสามชั้น และพัฒนาเป็นเพลงเถาในที่สุด

## เพลงดนตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ

จากการสืบค้นสาระเพลงดนตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน พบว่า มีสาระ 2 ประการ ดังนี้

1. การนำบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดวชิรญาณ ไปใช้เป็นบทร้อง พบว่ามีจำนวน 73 บทร้อง/บทเพลง ดังนี้

ตอนที่ 2 พ่อกุณช้างขุนแผน (1) เทพหาวเหิร เถา (หน้า 118) ตอนที่ 4 พลายแก้วเป็นซู้กับนางพิม (2) นาคบริพันธ์ เถา (หน้า 166) (3) เคียงมอญรำดาบ เถา (หน้า 178) (4) เขมรพวง เถา (หน้า 183) ตอนที่ 6 พลายแก้วเข้าห้องนางสายทอง (5) เขมรพวง เถา (หน้า 227) (6) สนทอง 3 ชั้น (หน้า 227) ตอนที่ 8 พลายแก้วถูกเกณฑ์ทัพ (7) เขมรโพธิสัตว์ เถา (หน้า 259) (8) เขมรกำปอ เถา (หน้า 259) (9) นาคเกี้ยว 2 ชั้น (หน้า 259) ตอนที่ 9 พลายแก้วยกทัพ (10) ต่อยรูป 2 ชั้น (หน้า 270) (11) พม่าห้าท่อน 3 ชั้น (หน้า 271) ตอนที่ 10 พลายแก้วได้นางลาวทอง (12) ขะแมร์ธม (หน้า 281) ตอนที่ 11 นางพิมเปลี่ยนชื่อวันทอง ขุนช้างลงว่าตาย (13) ทอยยถวน เถา (หน้า 308) ตอนที่ 13 พลายแก้วได้เป็นขุนแผน ขุนช้างได้นางวันทอง (14) ลมพัดชายเขา เถา (หน้า 337) ตอนที่ 14 ขุนแผนบอกกล่าว (15) พม่าห้าท่อน เถา (หน้า 351) ตอนที่ 16 ขุนแผนต้องพรากนางลาวทอง (16) ม้าย่อง เถา (หน้า 414-415) (17) ม้ารำ เถา (หน้า 415) ตอนที่ 17 ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ได้นางแก้วกิริยา (18) นกจาก เถา (หน้า 417) (19) พม่าห้าท่อน (หน้า 422) (20) พม่าห้าท่อน เถา (หน้า 424) (21) ชมสวนสวรรค์ เถา (หน้า 424) (22) จระเข้หางยาว เถา (หน้า 425) (23) แยกมอญบางขุนพรหม เถา (หน้า 427) (24) สารถิ เถา (หน้า 428) (25) สุดสงวน เถา (หน้า 428-429) (26) พระอาทิตย์ชิงดวง (หน้า 429) (27) แสนสุดสวาท เถา (หน้า 429-430) (28) แหวนประดับก้อย (หน้า 429-430) (29) สาวสอดแหวน 3 ชั้น (หน้า 429) (30) เขมรพวง เถา (หน้า 431) (31) สร้อยมยุรา เถา (หน้า 431-433) (32) เหราเล่นน้ำ เถา (หน้า 433) (33) สร้อยลำปาง เถา (หน้า 433-434) (34) เหราเล่นน้ำ เถา (หน้า 434) (35) แยกมอญ เถา (หน้า 436-437) (36) แยกพราหมณ์ เถา (หน้า 437) (37) พราหมณ์ตีต้ำเต้า เถา (หน้า 437) (38) แยกมอญบางช้าง เถา (หน้า 438) (39) ทองย่อน เถา (หน้า 440) (40) พระยาโศก 3 ชั้น (หน้า 446) (41) นางครวญ เถา (หน้า 446) ตอนที่ 18 ขุนแผนพานางวันทองหนี (42) สุรางค์จำเรียง 3 ชั้น (หน้า 447) (43) แยกโอด เถา (หน้า 447-448) (44) ทอยนอก เถา (หน้า 447-448) (45) บังใบ (หน้า 448) (46) แยกลพบุรี เถา (หน้า 448) (47) ธรณีส้องไห้ 3 ชั้น (หน้า 448) (48) พราหมณ์ตีต้ำเต้า เถา (หน้า 448) (49) ทองย่อน เถา (หน้า 449) (50) เชิดจิ้น (หน้า 449) (51) แยกประเทศ เถา (หน้า 449) (52) แยกวรเชษฐ์ เถา (หน้า 449) (53) ประพาสเกตรา เถา (หน้า 452-453) (54) สาธิกาเขมร (หน้า 454) (55) มาลีหวน เถา (หน้า 454) (56) ดวงพระธาตุ เถา (หน้า 454) (57) นเรศวรชนช้าง 2 ชั้น



(หน้า 454) (58) บรรทมไพร (หน้า 458) (59) แสนค้ำนึ่ง เถา (หน้า 459) **ตอนที่ 19** ขุนช้างตามนางวันทอง (60) เดือนหงายกลางป่า เถา (หน้า 473-474) (61) แขกมอญบางช้าง เถา (หน้า 474) (62) พวงร้อย เถา (หน้า 474) **ตอนที่ 20** ขุนช้างฟ้องว่าขุนแผนเป็นกบฏ (63) โอเยเรศ เถา (หน้า 498-499) **ตอนที่ 21** ขุนแผน ลุแกโทษ (64) บุหลัน 3 ชั้น (หน้า 507) **ตอนที่ 24** กำเนิดพลายงาม (65) หรัม เถา (หน้า 558-559) **ตอนที่ 25** เจ้าล้านช้างถวายนางสร้อยทองแก่พระพันวษา (66) เอกบท เถา (หน้า 581-582) **ตอนที่ 28** พลายงามได้นางศรีมาลา (67) สาวสุดสวย เถา (หน้า 662) (68) สุรินทรหูกู (หน้า 666) (69) แขกมอญบางขุนพรหม เถา (หน้า 676) **ตอนที่ 31** ขุนแผนพลายงามยกทัพกลับ (70) มอญล่องเรือ เถา (หน้า 772-773) **ตอนที่ 40** พระไวยแตกทัพ (71) มอญล่องเรือ เถา (หน้า 772-773) (72) พระยาโศก (หน้า 978) **ตอนที่ 43** จระเข้ เถรวาด (73) จระเข้หางยาวทางสีกวา เถา (หน้า 1038-1039)

จากที่กล่าวมา สรุปได้ว่า บทร้อง/บทเพลง พบมากที่สุดอยู่ในตอนที่ 17 จำนวน 24 บทร้อง/บทเพลง และตอนที่ 18 จำนวน 18 บทร้อง/บทเพลง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ<sup>26</sup> ทรงอธิบายไว้ว่า เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 (บางส่วน) และเสภา 2 ตอนนี้ “เกือบจะนับถือกันว่าเป็นยอดของบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นตอนที่คนชอบฟังและชอบจำกันมากกว่าตอนอื่น ๆ เสภาที่ซับซ้อนแพร่หลายมาก”

## 2. สารเพลงดนตรีอื่น ๆ พบ ถ้อยคำเกี่ยวกับเพลงดนตรีในบริบทต่าง ๆ ดังนี้

### 2.1 ดุริยเทพ

กล่าวถึง เทพเจ้าผู้สอนให้มนุษย์รู้จักการประดิษฐ์เครื่องเล่น คือ “พระพิฆณุกรรม” ดังนี้

#### ตอนที่ 1 กำเนิดขุนช้างขุนแผน

ท่านชาคั้นนี้ข้าเจ้าฝัน

ว่าพระพิฆณุกรรมนายช่างใหญ่

ถือแหวนประดับงามจับใจ

เอามาส่งให้ไว้กับเรา (หน้า 103)

### 2.2 เพลงกล่อมลูก/เพลงกล่อมเด็ก

กล่าวถึง ถ้อยคำที่มีนัยเกี่ยวกับเพลงกล่อมลูกหรือกล่อมเด็ก ดังนี้

#### ตอนที่ 1 กำเนิดขุนช้างขุนแผน

อาบน้ำป้อนเข้าทุกเวลา

ไกวเปลเห่เข้ามาทุกวัน (หน้า 104)

#### ตอนที่ 4 พลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม

โธละเห่โธละเข้าพ่อเฒ่าแก้ว

หลับแล้วฤสายทองจะนอนบ้าง (หน้า 164)

### 2.3 โขน

กล่าวถึง “โขน” ดังนี้

#### ตอนที่ 1 กำเนิดขุนช้างขุนแผน

นางเทพทองร้องด่าอ้ายยาก

ช่างเต้นหยกหยกเหมือนตลกโขน (หน้า 105)

<sup>26</sup> ขุนช้าง ขุนแผน (ฉบับชำระใหม่) (กรุงเทพฯ : แสงดาว, 2559), 56.

## 2.4 ละคร

กล่าวถึง ละคร ดังนี้

### ตอนที่ 24 กำเนิดพลายงาม

พลากรับขวัญวันทอง ร้องละคร

เจ้าทุกซักร้อนรำคาญประการใด (หน้า 557)

...

ครานั้นสมเด็จพระพันวษา

เหลือบเห็นหน้าพลายงามความสงสาร

จะออกโอษฐ์โปรดขุนแผนแสนสะท้าน

แต่กรรมนั้นบันดาลลพระทัย

ให้เคลิ้มพระองค์ทรงกลอน ละครนอก

นี้ก็ไม่ออกเวียงวนให้หลงไหล (หน้า 576)

## 2.5 ดนตรีในพิธีบายศรีสู่ขวัญ

กล่าวถึง ดนตรีในฐานะส่วนหนึ่งของพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญ เช่น เสียงโหมและการบรรเลง

ดนตรี ดังนี้

### ตอนที่ 1 กำเนิดขุนช้างขุนแผน

ศรีศรีวันนี้ฤกษ์ดีแล้ว

เชิญขวัญพลายแก้วอย่าไปไหน

...

ครั้นแล้วก็ ให้อีกสามที

ดับอัคคีโบทควันเจิมพักตร์ให้ (หน้า 107)

### ตอนที่ 24 กำเนิดพลายงาม

ครั้นพลบค่ำย่าห้องทองประศรี

เรียกกายปลียายเปลเข้าเคหา

เย็บบายศรีนมแมวจอกแก้วมา

ใส่ข้าวปลาเปรี้ยวหวานเอาพานรอง

...

ให้สาวสาลวเวียงที่เสียงดี

มา ขอป้ออันทำขวัญ นาย

พ่อเมื่อเมืองดง

เอาพงเป็นเหย้า

อืดปลาอืดข้าว

ขวัญเจ้าตกหาย

ขวัญอ่อนร้อนเร่

ว่าเหวสู่กาย

อยู่ปลายยางยุง

ห้องทุ่งห้องนา

ขวัญเหือเมื่อเมิน

ขอเชิญขวัญพ่อ

ฟังขอเสียงอ้อ

ขวัญพ่อเจ้าจำ

ข้าวเหนียวเต็มพ้อม

ข้าวป้อมเต็มป่า

ขวัญเจ้าจมา

สู่กายพลายเอย

กลอนต่อไป เป็นบทเสกมอญ ครูศิริ วิชเวช (ศิลปินแห่งชาติ) ได้จากครูไสว ตาตะหวาทิต<sup>27</sup>

แล้วพวกมอญซ่อนขอเสียงอ้อแอ้

ร้องทะแยย่องกระหนะย่ายเตาะเหย

ออรระนำพลายงามพ่อทรมเซย

ขวัญเอ๋ยกกะเนียงเกรียงเกลิง

ให้อยู่ดีกินดีมีเมียสาว

เนียงกะราวกนตะละเลิงเคลิง

มวยบามาขวัญจงบันเทิง

จะเปิงยี่อ๊ะกะปีปอน (หน้า 563-565)

<sup>27</sup> ถาวร สิกขโกศล และศิริ วิชเวช, *เสภา เสนาะคำหวาน* (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543), 90-100.

## 2.6 ดนตรีพิธีกรรม

กล่าวถึง ดนตรีทรงเจ้าเข้าผี ดังนี้

### ตอนที่ 1 กำเนิดขุนช้างขุนแผน

ปู่ย่าตายายทั้งพ่อแม่

ต่างมาพร้อมกันในทันที

...

คว่ำเกล้าเข้าปากเคี้ยวหมากขี้

ชวนคะมาต้ำปุกลูกกั้งโค้ง

### ตอนที่ 37 นางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์

มีงอแงมีงถึงดีเสียจริงจริง

ดังคนทรงผีลางอยู่เทาเทา

หมอตำแยแม่คตที่ถือผี

พี่บ้าน่าอาทังข้าไท

ลูกขึ้นเต็นรำอยู่โหยงโหยง

ปะติโปงเท่งโปงรำช้อยไป (หน้า 107)

เต็นเหยงเป็นเพลงฉิ่งไปเจียวเจ้า

นี่พ่อหลวงงูเข้าเจ้าปากคลอง (หน้า 911-912)

## 2.7 ดนตรีราชสำนัก

กล่าวถึง ดนตรีราชสำนัก ได้แก่ ดนตรีขับกล่อม/เห่กล่อม และดนตรีประโคมในพระราชพิธี

### ตอนที่ 1 กำเนิดขุนช้างขุนแผน

ทั้งพวกจำเรียงเสียงดนตรี

เพลิดเพลินเจริญราชหฤทัย

...

สนั่นเสียงแตรสังข์ประดังก้อง

ตำรวจหน้าข้าราชการนั้น

### ตอนที่ 25 เจ้าล้านช้างถวายนางสร้อยทองแก่พระพันวษา

พลบค่ำย่าฮ่องสนธยา

มโหรีปี่พาทย์ก็ขับกล่อม

...

พระทวารดาลันกระทั่งแตร

กลองแขกปี่ชวาจำแจ้วไป

### ตอนที่ 40 พระไวยแตกทัพ

พัดชาข้าลูกหลวงหวนละห้อย

### ตอนที่ 43 จระเข้เถรขวาด

สาวสุรางค์นางบำเรอเสนอนารถ

นางสำหรับขับเพลงบรรเลงพิณ

ก็เรื่อยรี่ขับประสานขานไช

นางในปฏิบัติเป็นอัครา (ขับกล่อม)

ประโคมฆ้องกลองชนะคะครั้นครั้น

ต่างก้มเกล้าอภิวันท์อัญชลี (ประโคม) (หน้า 111)

เสด็จมาเข้าที่บรรทมพลัน

พริ้งพร้อมบรรเลงดังเพลงสวรรค (ขับกล่อม) (หน้า 577)

ประโคมฆ้องกลองปี่โฆ

ขุนนางตกใจคึกคักกัน (ประโคม) (หน้า 587)

น้ำค้างย้อยตะวันตกนงให้ (เห่กล่อม) (หน้า 982)

บำรุงราชรัฐเชิงบันเทิงถวิล

บำเรอปิ่นปลื้ให้ปรีดา (ขับกล่อม) (หน้า 1049)

## 2.8 เครื่องกระทบ

กล่าวถึง เครื่องกระทบให้เกิดเสียง ดังนี้

### ตอนที่ 2 พ่อขุนช้างขุนแผน

เสียง กระดิ่ง คอช้างดังโห่งโห่ง โหยงโหยงม้าวางควบอย่างใหญ่ (หน้า 119)

### ตอนที่ 17 ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา

กระดิ่งพรวน ล้วนสักหลาดทับ ดาวประดับดวงเด่นดูสลอน (หน้า 424)

### ตอนที่ 29 ขุนแผนแก้พระทัยน้ำ

ให้คนโทษ ตีเกราะเคาะไม้ นั่งยามตามไฟไม่นิทรา (หน้า 694)

## 2.9 เครื่องตีสัญญาณ

กล่าวถึง เครื่องตีสัญญาณบอกเวลาและสถานที่ 4 ชนิด ได้แก่ ม้าพ้อ ฆ้อง กลอง และระฆัง

### ตอนที่ 2 พ่อขุนช้างขุนแผน

ทั้ง ม้าพ้อฆ้องกลอง ตะขาบไฟ อื้ออึงคะนิงไปในไพรวัน (หน้า 121)

### ตอนที่ 6 พลายแก้วเข้าห้องนางสายทอง

จวนรุ่งเสียงพระเคาะ ระฆัง ดูเหว่วังเวงไพรให้ใจหาย (หน้า 228)

### ตอนที่ 9 พลายแก้วยกทัพ

ครั้งได้มหาพิชัยฤกษ์  
โห่ร้องลั่น ฆ้องกระแตตี เอิกเกริกเลิกทัพออกจากที่  
กรูกรี้เอิกเกริกระดมปืน (หน้า 276)

## 2.10 เพลงพื้นบ้าน

กล่าวถึง เพลงพื้นบ้าน ดังนี้

### ตอนที่ 2 พ่อขุนช้างขุนแผน

จันศรวาพวกเราเอาตัวมา ให้ผู้หญิงมันว่า ปรบไกว ไป (หน้า 133)

### ตอนที่ 4 พลายแก้วเป็นซู้กับนางพิม

อีม้าเต่าหับอีปลับเทศ อีตานเปรตอีควายฟิงนายว่า

ฉวยกระบุงแบกไปพอไกลตา ก็ร้อง เพลงไกวป่า เก็บฝ้ายพลาง (หน้า 170)

### ตอนที่ 17 ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา

ดื่มเหล้าเข้าปากแล้วรากเมา ถือถ้วยเหล้าล่อแล้วร้อง พาดควาย (หน้า 422)

### ตอนที่ 29 ขุนแผนแก้พระทัยน้ำ

ครั้งถึงทุ่มมุ่งตรงลงขอบหนอง กำเรีบร้อง รำเคียว แล้วเกี่ยวหญ้า (หน้า 695)

### ตอนที่ 43 จระเข้เถรขวาด

เป็นเทศกาลชาวบ้านมาไหว้พระ เสียงอะอะเรือแพออกแออัด

แข่งกันไปมาอยู่หน้าวัด บ้างซัด เพลงปรบไกวใส่เพลงเรือ (หน้า 1041)

...

จระเข้ตรงเข้าในวง เพลงครึ่งท่อน ผู้หญิงทิ้งผ้าผ่อนล้มนอนหงาย (1043)

ดังนี้

## 2.11 มหรสพสมโภช

กล่าวถึง มหรสพสมโภชในพิธีกรรมความตาย ดังนี้

### ตอนที่ 36 ผ่านางวันทอง

มีทั้งโขนละครมอญรำ

ตีประโคมฆ้องกลองให้ก้องดัง

...

ยกศพใส่หีบพระราชทาน

ปีชวารำร้องกลองชนะ

...

ครั้นแสงสุริยันตะวันเย็น

มาไหมโรงแต่คำย่าสนธยา

ครั้นรุ่งแสงสุริยามนประมาณโมง

โขนละครมอญรำจำใจ

พวกหุ่นเชิดชักยกย้ายท่า

จำอวดเอาอ้ายค้อมเข้าด้อมเมียง

พวกจิ้งจิวถือล้วนแต่ทวนง้าว

บ้างรบกูกลุกคลิตีตุ้มโมง

นายแจ้ก็มาเล่นเต้นปรบไ้

มวยปล้ำค่าลงจงมีหนังสือ

ให้หีบตั้งใส่ศพให้ครบครัน (หน้า 886)

เครื่องอาบแต่งตั้งเป็นจังหวะ

นิมนต์พระให้นำพระธรรมไป (หน้า 887)

พนักงานการเล่นทุกภาษา

สาละพาเฮโลโห่เกรียวไป

ก็ลงโรงเล่นประชันอยู่หัวันไหว

ร้องรับกรับไม้นั้นพร้อมเพรียง

คนเจรจาสองข้างต่างถั่งเถียง

พูดจาฮาเสียงสนั่นโรง

หน้าขาวหน้าแดงแดงโอโถง

บ้างเข้าโรงบ้างออกกลอกหน้าตา

ยกไหลใส่ทำนองร้องฉ่าฉ่า (หน้า 889)

## 2.12 ดนตรีงานบุญประเพณี

กล่าวถึง เทศน์มหาชาติและปีพาทย์ประจำกัณฑ์เทศน์ ดังนี้

### ตอนที่ 3 พลายแก้วบวชเณร

อยู่มาปีระกาสัปดาห์

ถึงเดือนสิบจวนสารทงยังขาดวัน

พระมหาชาติทั้งสิบสามกัณฑ์

ตาปะขาวเฝ้าแก่แซ่กันมา

...

ครั้นพระสงฆ์เทศน์จบกัณฑ์กุมาร

ประเคนเครื่องกัณฑ์ในทันที

ทายกในเมืองสุพรรณนั้น

คิดกันจะมีเทศน์ด้วยศรัทธา

วัดป่าเลไลยก์นั้นวันพระหน้า

พร้อมกันนั่งปรึกษาที่วัดนั้น (หน้า 145-146)

เจ้าขรัวหัวล้านก็เร็วรี่

ปีพาทย์ก็ตีเป็นเพลงไป (หน้า 151)

## 2.13 คุณลักษณะเสียง

กล่าวถึง คำแสดงถึงคุณลักษณะของเสียง ดังนี้

### ตอนที่ 3 พลายแก้วบวชเณร

ฟังเสียงเกลี้ยงกลมเมื่อเจ้าว่า

วาจาแจ้วเจ็ยแจ่มกระจ่าง (หน้า 155)

เสียงเกลี้ยงกลม เป็นอุตมคติเกี่ยวกับความไพเราะของเสียง พบในหลักอินทภาษ ฎหมาย

ตราสามดวง<sup>28</sup> ความว่า “เมื่อสมเด็จอำรินทรมีทเวะบันชาตั้งนั้น ฝ่ายบุตรมหาอำมาตย์ฟังสุระเสียงเกลี้ยง

<sup>28</sup> ฎหมายตราสามดวง ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2548), 36.



กลมไพเราะ”

**2.14 เครื่องดนตรี**

กล่าวถึง เครื่องดนตรี ดังนี้

**ตอนที่ 6** พลายแก้วเข้าห้องนางสายทอง

พูดเพราะดั่งเคาะฆ้องวงวงวน ไม่รักเชื่อน้ำมนต์แล้วสืบไป (หน้า 227)

**ตอนที่ 14** ขุนแผนบอกกล่าว

เมื่อรักรักก็ให้ทำกลองตะโพน ครั้นรักโลนเล่นโลนให้คนดู (หน้า 369)

**ตอนที่ 19** ขุนช้างตามนางวันทอง

ดึกสงัดสัตว์สิงไม่ส่งเสียง ฟังจำเรียงจักจั่นสนั่นป่า

ดั่งสังคีตคีตลีขีชวา ฟังฟังก็ยิ่งพาวังเวงใจ (หน้า 474)

**ตอนที่ 24** กำเนิดพลายงาม

ทั้งเป็ดผีปีแก้วแว่วแว่วหวีด เสียงจิ้งหรีดกรีดแซ่ดแตรสังข์ (หน้า 554)

**ตอนที่ 37** นางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์

คนฟังเขานั่งอยู่ตาโหล ยิ่งกว่ากรับเจ้าโตเสียอีกเหวย (หน้า 904)

...

เดินหยอยลอยหน้าท่ามันดี

ถ้าเอ็งมาเป่าปี่จะตีโหม่ง (หน้า 912)

**2.15 ประเพณีดนตรีลาว**

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่าถึงความสัมพันธ์ของ 3 อาณาจักรคือ สยาม ล้านนา และ ล้านช้าง โดยเฉพาะล้านนาและล้านช้างนั้น ชาวสยามเรียกว่า “ลาว” ดังนั้น จึงพบคำเกี่ยวกับประเพณี ดนตรีลาว ดังนี้

**ตอนที่ 28** พลายงามได้นางศรีมาลา

เมื่อถึงวันจะบรรลีย์ให้บังเอิญ

เจ้าลูกเพลินรับชอพอรับแคน

โอหนออ้อเจ้าสาวคำเอ๋ย

ข้อยอยากเข้ยสาวเวียงที่เชียงแสน

ขอให้ข้อยเบ้่งนางที่ต่างแดน

ข้อยแค้นใจตายแล้วแก้วฟ้า

เพียงเอ๋ยปู่เจ้าในเขาเขิน

ช่วยชักเชิญสาวเวียงมาเคียงข้า

เหล่าขี้มโกล่หมู่จะบูชา

จะเช่นส้าบวงสรรวงเข้าแทรกใจ (หน้า 690)

**ตอนที่ 31** ขุนแผนพลายงามยกทัพกลับ

แอ้ว

ไอ้แสนวิตก

ระหกระเหิน

หาบคอนย่อนเย็น ดุ่มเดินเข้ารก

บุกแฝกแหวกคา

ห่อมหญ้ากกอก

เหวี่ยงไคไหลตก ตะกรกตะกร้า

กินข้าวกะเกลือ

กินเหวี่ยงต่างน้ำ

กินเข้าต่อสาย กินงายต่อคำ

หยุดบ้างก็ไปได้

บักไทยตีร่า

นั่งเยี้ยวบ่ทันสุด มันฉุดมันคลำ

ของหกตกคว่ำ

ลากร่าเข้าในรก

มันทันมันก็ตี วึ่งหนีมันก็ชัก

ริมลูริมทาง

อย่างย่ำหยกหยก

ขึ้นปกกลงปก ออกจะแตกตายเอย

**แอ้ว**

โอหนอออกกู	เมื่ออยู่เมืองเรา	กินค้ำกินเช้า	กับข้าวบ่ขัด
สาวแก่แอ้วัด	นัดกันออกทุ่ง	เที่ยวเก็บผักบุง	จับกุ้งจับปลา
หอยโข่งหอยขม	งมใส่ตะกร้า	ขึ้นบนคันทนา	มองหารูปู
ขุนตุ่นขุดหนู	ขุดรูด้กแยะ	ฉวยด้วงด้กแด่	เที่ยวแหยรูบั้ง
จับกบขาเหยียด	จับเขียดจับอึ่ง	สิ้นไต่โบหนึ่ง	เป็นครึ่งค่อนคอง
เอามาแจ้วมาปลา	แจ้วห้าแจ้วบ่อง	จะไปเวียงใต้	ของไม่เคยทอง
กินเผ็ดกินจืด	ท้องปืดท้องป่อง	ท้องขึ้นท้องพอง	จะลงท้องตายเอย (หน้า 759)

ข้อสังเกต ซอรับแคน ไม่ปรากฏในการชอของชาวล้านนาปัจจุบัน หากใช้ชื่อหรือใช้อ้อบรรเลงรับแทน ส่วนคำว่า “โอหนอ” เป็นแบบแผนการขับลำของชาวล้านช้าง อีกทั้งความตอนนี่ยังสัมพันธ์กับบทร้องเพลงลาวแพนที่ว่า “ฝ่ายพวกลาวเปาแคนแสนเสนาะ มาสอเพาะเข้ากับแคนแสนขยัน” การจำแนกเพลงดนตรีระหว่างชาวล้านนากับชาวล้านช้าง นับว่าเป็นปัญหาสับสนของคนไทยภาคกลางเรื่อยมา

**2.16 มโหรี**

กล่าวถึง มโหรี ในความหมายของวงดนตรี ดังนี้

**ตอนที่ 12 นางศรีประจันยกนางวันทองให้ขุนช้าง**

ให้ <u>หามโหรี</u> ที่ตียอด	ระนาดซ้องหนองหนองเสนาะลั่น
ได้ฤกษ์เอิกเกริกแล้วยกพลัน	เสียงสนั่นอื้ออึงคะนึ่งไป (หน้า 328)

...

ขุนช้างกริมใจไม่โคลคลา	หาเสภามาขับรับ <u>มโหรี</u> (หน้า 329)
------------------------	--

**2.17 เสภา**

กล่าวถึง เสภา ที่มีความหมายว่า การขับเปล่งเสียงร้องเข้าจังหวะกรับ และรับกับวงมโหรี

ดังนี้

**ตอนที่ 12 นางศรีประจันยกนางวันทองให้ขุนช้าง**

ขุนช้างกริมใจไม่โคลคลา	หา <u>เสภา</u> มาขับรับมโหรี (หน้า 329)
------------------------	---

...

ลูกขึ้นนั่ง <u>ติกรับขับเสภา</u>	โอว่าเจ้าสาวแท้แม่ฉิม (หน้า 330)
----------------------------------	----------------------------------

...

ศรีประจันได้ฟังนั่งชมเปาะ	เหมือนเจ้าเงาะ <u>ขับเสภา</u> เจ้าข้าเอย (หน้า 331)
---------------------------	---

**ตอนที่ 24 กำเนิดพลายงาม**

สมภารรับกลับมายังอาวาส	เสียงพิณพาทย์พวกฟ้องทองประศรี
หา <u>เสภา</u> มาทั่วที่ตัวดี	ท่านตามีช่างประทัตถนั้ดรบ (หน้า 571)

## 2.18 เพลงยาว

กล่าวถึง เพลงยาว สัมพันธ์กับดนตรีคือ ฉันทลักษณ์เป็นกลอนเพลง ซึ่งพัฒนาสืบต่อจาก ประเพณีเกี่ยวพาราสีของคนภาคกลาง ดังนี้

### ตอนที่ 5 ขุนช้างขุนนางพิม

แก่งอ่านเพลงยาวกล่าวกระทบมา โอ้วาดวงดอกฟ้ามณฑาธาร (หน้า 193)

### ตอนที่ 13 พลายแก้วได้เป็นขุนแผน ขุนช้างได้นางวันทอง

ลูกชิ้นอ่านเพลงยาวกล่าวกลอน โอ้สมรทีนอนเย็นเป็นน้ำรด (หน้า 347)

## 2.19 การอุปมาอุปไมยดนตรีกับธรรมชาติ

กล่าวถึง การอุปมาอุปไมยดนตรีกับธรรมชาติ ดังนี้

### ตอนที่ 20 ขุนช้างฟ้องว่าขุนแผนเป็นกบฏ

สกฤนมารังระงมร้อง แข่งร้องปักษา ประสานเสียง

...

จิ้งหรีดกรีดกริ่งที่กิ่งไทร เรไรหิ่งห้อยรับตั้ง ขับร้อง (หน้า 499)

### ตอนที่ 24 กำเนิดพลายงาม

ทั้งเป็ดผีปีกแก้วแว่วแว่วหวีด เสียงจิ้งหรีดกรีดแข่งตั้ง แดรสังข์ (หน้า 554)

## 2.20 การละเล่น

กล่าวถึง การละเล่นสัควาและดอกสร้อย ดังนี้

### ตอนที่ 40 พระไวยแตกทัพ

พัดชาซาลูกหลวงหวนละห้อย น้ำค้างย้อยตะวันตกกให้  
สัควาดอกสร้อย ละห้อยใจ เสียงหวานวิเวกในพนาลี (หน้า 982)

## 2.21 วงพิณพาทย์

กล่าวถึง วงพิณพาทย์ เพลงตระ เพลงสาธการ ดังนี้

### ตอนที่ 24 กำเนิดพลายงาม

ถึงวันดินมนต์ขวัญเกิดเฒ่า อยู่วัดเขาชนไก่ใกล้กับบ้าน  
พอ พิณพาทย์ คาค ตระสาธการ ท่านสมภารพาพระสงฆ์สืบบองค์มา (หน้า 570)

## 2.22 ดนตรีประกอบการต่อสู้

กล่าวถึง ดนตรีประกอบการร้าวอาวุธหรือต่อสู้ ดังนี้

### ตอนที่ 27 พลายงามอาสา

เจ้าพลายงามขอภัยพ่อขุนแผน แล้วจับทวนทอดแขนดูขบขัน  
ขุนแผนดาบสองมือถือยืนยัน ชักทำทางวางหันเข้าสู่ทวน  
กลองแขกตึงตึงเพลงรำ ไม่เปลี่ยงพล้ำถ้อยที่ถึถ้วน  
ขึ้นเชิงกรีดกรายหลายกระบวน สับสวนท่าทางสันทัดกัน (หน้า 645)

## 2.23 ดนตรีขอทาน

กล่าวถึง ภาพลักษณ์ดนตรีวิภพหรือดนตรีขอทาน ดังนี้

### ตอนที่ 31 ขุนแผนพลายงามยกทัพกลับ

ที่นักเลงขับร้องก็ตรองเตรียม

เคี่ยมเคี้ยเพ็ลยแคนทั้งป้อ้อ

โทนทับกระจับปี่สีขอ

เตรียมไปขอทานเขาเอามากิน (หน้า 755)

## 2.24 เพลงฉิ่ง

กล่าวถึง เพลงฉิ่ง เพลงไทยประเภทหนึ่ง ดังนี้

### ตอนที่ 37 นางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์

มึงเอยมึงถึงดีเสียจริงจริง

เด่นเหยิงเป็นเพลงฉิ่งไปเจียวเจ้า (หน้า 911)

## 2.25 โมงครุ่ม

กล่าวถึง การเล่นของหลวงชนิดหนึ่ง เรียกว่า “โมงครุ่ม” แต่ในกลอนว่า “โปงครุ่ม” ดังนี้

### ตอนที่ 41 พลายชุมพลจับเสน่ห์

ถือไม้คนละอันยืนหันง่า

ร้องอิหลักถักทากูเห็นอยู่

โปงมาโปงครุ่มเป็นกลุ่มพรู

อ้ายพ่อกูวันนี้สนุกใจ (หน้า 1000-1001)

## บทสรุป

ขุนช้างขุนแผน เป็นวรรณคดีประเภทเสภา ใช้ขับลำนำเพื่อความบันเทิง เสภา แต่เดิมหมายถึง คน ชาว หรือเจ้าพนักงาน กรมพระสุรัสวดี มีหน้าที่เบิกจ่ายเจ้าพนักงานกำลังคนให้แก่สังกัดหมวดหมู่ต่าง ๆ จึงพบคำว่า เสภา ในพระราชกำหนดเก่าให้แก่เฉพาะกรมพระสุรัสวดี คำว่า “เสภาดนตรี” และ “เสภามโหรี” ในสมัยอยุธยา หมายถึง เจ้าพนักงานผู้เชิญประจำราชสำนัก มีหน้าที่ขับลำบรรเลงเพลงดนตรี/มโหรี ประเภท เครื่องสาย เครื่องเป่า อาจมีเครื่องจังหวะ เป็นหลัก ส่วน เสภา ในความหมายการขับเล่านิทานคำกลอน น่าจะมาพร้อมกับเรื่องขุนช้างขุนแผน เนื่องจากปรากฏในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า กล่าวถึง พระพันวษา โปรดให้ขุนแผนออกจากคุก แล้วยกทัพไปได้เมืองเชียงใหม่ คำว่า “คุก” คือแก่นประโยคเชื่อมโยงกับคำว่า “เสภา” ในความหมายถึง คน ชาว หรือเจ้าพนักงาน กรมพระสุรัสวดี ในส่วน “คติความ” แล้วถูกนำมาเล่า ต่อเติมขยายความเป็นนิทานคำกลอน เรียกใหม่ว่า “เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน” เป็นเสภาเรื่องเดียวที่ใช้ ขับลำนำ โครงเรื่องหลักเป็นเรื่องของผู้มีวิชาอาคม ขุนนางมั่งคั่ง คติความ การปล่อยคนคุกออกไปรบ การต้องอาญาแผ่นดิน รักสามเส้า สัมพันธสวาทแย่งชิง การพิจารณาคติความ สะท้อนคำถามใครผิดใครถูก สอดคล้องกับคำว่า “เสภา” ของชาวบ้านจังหวัดตราด ที่ตั้งกระทู้ถาม-ตอบกันด้วยบทกลอน เพื่อประลอง ภูมิรู้ของเสภาแต่ละฝ่าย การนำเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมาขับลำนำประกอบการขับรับข้างละคร กลายเป็นแบบแผน “การขับเสภา” โดยเฉพาะสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการแต่งเติมบทเสภาขึ้นใหม่ หลายตอนหลายสำนวน แต่ละตอนมีอรรถรสเหมาะแก่การนำมาบรรจุทำนองขับร้อง เกิดเพลงร้องส่งอัตรา สามชั้น และพัฒนาเป็นเพลงเถาในที่สุด ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ พบมากถึง 73 บทร้อง/บทเพลง อีกทั้ง ยังสอดแทรกถ้อยคำเกี่ยวกับเพลงดนตรีในบริบทสังคมทุกชั้น ได้แก่ ดุริยเทพ เพลงกล่อมลูก/เพลงกล่อมเด็ก โขน ละคร ดนตรีในพิธีบายศรี ดนตรีพิธีกรรม ดนตรีราชสำนัก เครื่องกระทบ เครื่องตีสัญญาณ เพลงพื้นบ้าน

มหรสพสมโภช ดนตรีงานบุญประเพณี คุณลักษณะเสียง เครื่องดนตรี ดนตรีประเพณีลาว มโหรี เสภา เพลงยาว การอุปมาอุปไมยดนตรีกับธรรมชาติ การละเล่น วงพิณพาทย์ ดนตรีประกอบการต่อสู้ ดนตรีขอทาน เพลงฉิ่ง และโหม่งครุ่ม เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนจึงมีคุณค่าต่อพัฒนาการของดนตรีไทยในทุก ๆ ด้าน ดังสาระที่กล่าวมาทั้งหมด

## บรรณานุกรม

- “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก.” ใน *กฎหมายไทยราบล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ 1*, บรรณาธิการโดย วินัย พงศ์ศรีเพียร, 63-182. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธากการพิมพ์, 2548.
- กฎหมายตราสามดวง ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่ เล่ม 1*. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2548.
- กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5*. พระนคร : ครูสภา, 2506.
- กรมศิลปากร. *บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องมโนห์ราและสังข์ทอง ฉบับหอสมุดแห่งชาติ*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองรัตน์, 2508.
- ขุนช้าง ขุนแผน (ฉบับชำระใหม่). กรุงเทพฯ : แสงดาว, 2559.
- ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช. “โครงสร้างนิยม กับไวยากรณ์ของเรื่องเล่า.” ใน *ทฤษฎีกับการวิจารณ์ศิลปะ : ทัศนะของนักวิชาการไทย*, บรรณาธิการโดย รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, 480. ปทุมธานี : นาค, 2560.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. *ตำนานเสภา*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2497.
- ถาวร สิกขโกศล และศิริ วิชเวช. *เสภา เสนาะคำหวาน*. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543.
- ประชุมเพลงสวรรค์ บทร้องส่งมะโหรี เพลงสามชั้น เพลงเถา เพลงดับ*. กรุงเทพฯ : พานิชตุภผล, 2467.
- มนตรี ตราโมท และวิเชียร กุลตัมภ์. *ฟังและเข้าใจเพลงไทย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2523.
- ราชบัณฑิตยสถาน. “กรมพระสุรัสวดี.” <http://legacy.orst.go.th>.
- ราชบัณฑิตยสถาน. “ราชมัลล.” <https://dictionary.sanook.com>.
- ราชบัณฑิตยสถาน. *สารานุกรมศัพท์ดนตรีไทย ภาคประวัติและบทร้องเพลงเถา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, 2544.
- สนอง คลังพระศรี. “อ่านหนังสือ : เพลงขับในพิธีกรรมความตายสู่มิติบันเทิงของชีวิต.” ใน *สุริยวาทีต*, บรรณาธิการโดย พิษชาณัฐ ตูจินดา, 32-39. นนทบุรี : หยินทางการพิมพ์, 2561.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. *ขุนช้าง ขุนแผน แสนสนุก*. กรุงเทพฯ : พิษณศ พรินท์ติ้ง เซ็นเตอร์, 2545.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. *ขับเสภา มาจากไหน?*. นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2558.
- อภิรักษ์ณัฒ์ เกษมผลกุล. “รู้จัก ‘เสภา’ แนว ‘อิคคิวซังแบบไทย ๆ’ จากสมุดข่อยโบราณที่เมืองตราด.” [https://www.silpa-mag.com/culture/article\\_64741](https://www.silpa-mag.com/culture/article_64741).